

**ATMOSFERA HODISALARINI IFODALOVCHI
FRAZEOLOGIZMLARDA PARALINGVISTIK VOSITALARNING
IFODALANISHI**

Nabiqulov Haqqulbek Poziljon o'g'li

Andijon davlat chet tillari inistituti magistranti

haqqulbek.nabiqulov@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola atmosfera hodisalarini ifodalovchi frazeologik birliklar va ularning paralingvistik vositalar bilan uyg'unlikdagi ifodasini ilmiy asosda o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda frazeologizmlarning semantik kuchi, ularning obrazlilik darajasi va paralingvistik ifoda vositalari bilan birgalikdagi ishlatilishi tahlil qilinadi. Paralingvistik vositalarning frazeologik birliklarga qanday darajada ta'sir qilishi nafaqat nazariy, balki amaliy misollar orqali ham yoritilgan. Bunda xalq og'zaki ijodi, zamonaviy adabiyot va og'zaki nutq tahlillari asos qilib olingan. Frazeologik birliklarning emotsional va ekspressiv yuklamasi, ulardagi lingvokulturologik komponentlar ham alohida tahlil ostiga olingan. Ushbu maqola lingvistik, sotsiokulturologik va pragmatik yondashuvlarni birlashtirgan holda yozilgan bo'lib, lingvistikada antropotsentrik yondashuv nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: frazeologizm, paralingvistika, atmosfera hodisasi, ekspressivlik, intonatsiya, obrazlilik, lingvistika, kommunikatsiya, semantika.

Kirish. Tilda frazeologik birliklar inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashining yorqin ifodasi hisoblanadi. Frazeologizmlar ayniqsa tabiat hodisalari orqali inson kechinmalarini obrazli va ifodali tarzda yetkazishda keng qo'llaniladi. Ular semantik jihatdan boy, emotsional jihatdan esa ta'sirchan bo'lib, paralingvistik vositalar bilan uyg'unlikda ishlatilganda yanada kuchli nutqiy ta'sirga

ega bo'lad. Akhmanova fikricha, "frazologizmlar til obrazlarining jamlanmasi sifatida inson fikrining ramziy ifodasi bo'lib xizmat qiladi"¹.

Tilshunos David Crystal tilni ko'p qatlamli kommunikatsiya vositasi deb baholab, inson muloqoti faqatgina og'zaki yoki yozma shakldagi verbal birliklar bilan emas, balki ko'plab noverbal (ya'ni, og'zaki bo'lmagan) omillar orqali ham amalga oshishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, paralingvistik vositalar - ya'ni ohang, intonatsiya, pauza, tovush balandligi, mimika, imo-ishora kabi vositalar - garchi ular to'g'ridan-to'g'ri so'zlar bilan ifodalanmasa-da, mazmunning tushunilishida muhim rol o'ynaydi. Crystal bu haqda shunday deydi: *"Paralinguistic features, though non-verbal, shape the way utterances are interpreted and are essential to pragmatic comprehension"*, ya'ni "Paralingvistik xususiyatlar, og'zaki bo'lmagan bo'lishiga qaramay, gapiruvlarning qanday talqin qilinishiga ta'sir ko'rsatadi va pragmatik tushunishda muhim ahamiyatga ega"².

Bu fikr, ayniqsa, semantik va pragmatik tahlilda dolzarbdir. Chunki bir xil so'z yoki ibora har xil ohangda aytilganda, har xil mazmun kasb etishi mumkin. Masalan, "Yaxshi bo'ldi" degan ibora hazilomuz, kinoyali, jiddiy yoki taskin beruvchi ohangda aytilganda mutlaqo boshqa-boshqa ma'nolarni bildiradi. Shuning uchun ham paralingvistik vositalar tilning tashqi formalari emas, balki uning ichki, semantik tuzilmasiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardir.

David Crystalning bu yondashuvi, tilni faqatgina lingvistik tizim sifatida emas, balki kommunikativ va sotsiolingvistik muhitda faoliyat yurituvchi murakkab tizim sifatida talqin etishga asos yaratadi. Unga ko'ra, har qanday muloqotni to'liq va to'g'ri tushunish uchun, nafaqat so'zlarning leksik va grammatik tuzilishini, balki ularni qanday tarzda ifodalanganini – ya'ni paralingvistik vositalarni – ham e'tiborga olish zarur.

Paralingvistik vositalar – intonatsiya, mimika, tana harakati, pauza va tembr kabi so'zga hamroh bo'lgan vositalar - nutqning mazmuniy va emotsional qatlamini boyitadi. Tadqiqotda atmosfera hodisalariga oid frazeologizmlarning mazmuni

¹ Akhmanova, O.S. *Slovar' lingvisticheskikh terminov*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 2006, 105-b.

² Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press. 2003, 23-b.

paralingvistik vositalar bilan qanday tarzda kuchaytirilishini ko'rsatish asosiy maqsad qilib olingan.

Metodologiya va adabiyotlar sharhi. Ushbu tadqiqotda kontekstual tahlil, semantik tahlil, diskursiv tahlil va komparativ tahlil usullari qo'llanildi. Material sifatida o'zbek adabiyoti namunalaridan olingan frazeologik birliklar, ilmiy maqolalar (Karimov, Kravchenko, Crystal) va lug'aviy manbalar asos qilib olindi. Frazeologizmlar tildagi real qo'llanish doirasida o'rganildi, ularning paralingvistik ko'rinishlari kuzatildi va tahlil qilindi. Bundan tashqari, interaktiv suhbatlardan olingan kontekstual misollar ham asos sifatida keltirildi.

Muhokama va natijalar. Atmosfera hodisalariga oid frazeologizmlarning turlari va semantikasini tahlil qiladigan bo'lsak, atmosfera hodisalariga oid quyidagi frazeologizmlar aniqlanib, semantik jihatdan guruhlandi:

"Ko'ngli quyoshdek yorishdi" – ruhiy yengillik va quvonch.

"Bo'rondek g'azablandi" – kuchli g'azab, his-tuyg'u portlashi.

"Bulut bosdi" – g'am, qayg'u va ruhiy siqilish.

"Yomg'irdan qochib do'lga tutildi" – salbiy vaziyatdan battar holatga tushish.

"Chaqmoqdek javob berdi" – to'satdan, tez va keskin javob berish.

Ushbu frazeologizmlar metafora asosida shakllanadi va inson kechinmalari bilan tabiat hodisalari o'rtasida obrazli ko'prik hosil qiladi. Semiotik yondashuvga ko'ra, bu turdagi birliklar tabiat hodisasining asosiy belgisini ko'chma ma'noda inson kechinmasiga moslaydi (Kravchenko)³.

Paralingvistik vositalarning frazeologik birliklarga ta'siriga kelsak, quyidagi paralingvistik vositalar frazeologizmlar bilan uyg'unlashgan holda semantik va emotsional ta'sirni kuchaytiradi:

a) Intonatsiya:

"Bo'rondek g'azablandi" – baland, keskin ohangda.

"Osmonda uchib yuribman" – yengil va ilhomlantiruvchi intonatsiyada.

b) Mimika:

³ Kravchenko, A.V. (2012). *Paralingvistika i ee znachenie v rechevom obshchenii*. Vestnik TGU, №4.

“Ko‘ngli quyoshdek yorishdi” – ochiq chehra, tabassum.

“Bulut bosdi” – g‘amgin, sokin yuz holati.

c) Gestikulyatsiya:

“*Chaqmoqdek kirib keldi*” – keskin tana harakati.

“*Osmonda uchaman*” – qo‘l harakati bilan ko‘rsatish.

d) Pauza va tembr:

“Yomg‘irdan qochib... do‘lga tutildik” – dramatik pauza bilan.

“Quyosh chiqdi yuragimda” – iliq tembrda⁴.

Paralingvistik vositalar tilning lingvistik bo‘lmagan, biroq semantik jihatdan muhim va ba‘zan hatto yetakchi rol o‘ynovchi elementlaridan biri hisoblanadi. Ular og‘zaki muloqotda nutq ohangi, intonatsiya, pauzalar, tovush balandligi, mimika, jest va boshqa hissiy ifoda shakllari orqali amalga oshadi. Bu vositalar, ayniqsa frazeologik birliklar bilan uyg‘un qo‘llanganda, nutqning semantik va pragmatik darajasini sezilarli darajada boyitadi. Ushbu uyg‘unlik bir necha jihatdan ahamiyatlidir:

Ekspressivlik kuchayadi, ya‘ni ifoda emotsional va obrazli tus oladi. Frazeologik iboralarning ohang orqali boyitilishi ularni yanada kuchli ta’sirchan vositaga aylantiradi.

Ironiya, kinoya va istehzo kabi stilistik ma’nolar paralingvistik vositalar yordamida yuzaga chiqadi. Masalan, istehzoli intonatsiyada aytilgan “Osmonda uchaman” iborasi real holat emas, balki masxara yoki norozilik ma’nosini anglatadi.

Tinglovchining e’tiborini jalb qilish va emotsional rezonansni kuchaytirish paralingvistik vositalarning muhim kommunikativ funksiyalaridan biridir.

Bu holatlarni pedagogik nuqtai nazardan ham muhim deb hisoblash mumkin. Chunki paralingvistik vositalardan o‘rinli foydalanish:

Talabalarda **obrazli va assotsiativ fikrlashni rivojlantiradi**;

Adabiy matnlarni chuqurroq anglash va ularning mazmuniy qatlamlarini yechishda yordam beradi va nutqning kommunikativ samaradorligini oshiradi, ya‘ni

⁴ Kravchenko, A.V. (2012); ⁴ Vorkacheva, T.L. (2005). *Pragmatika i polisemiya v frazeologii*. Moskva: Nauka.

muloqot jarayonini jonlantiradi va ishtirokchilar orasidagi hissiy aloqani mustahkamlaydi.

O'zbek adabiyoti misollarida ham ushbu uyg'unlikning yaqqol ko'rinishini kuzatish mumkin. Masalan:

“Ko'ngli quyoshdek yorishib ketdi, labida tabassum o'ynadi” kabi badiiy ifodalar nafaqat metaforik boylikni, balki paralingvistik konnotatsiyalarni ham anglatadi. Bu yerda *“labida tabassum o'ynadi”* iborasi, odatiy holatga qaraganda, ko'proq hissiy-ruhiy kayfiyatni, emotsional yumshoqlikni tasvirlaydi, bu esa nafaqat so'z orqali, balki intonatsiya va mimika orqali to'liqroq anglashiladi.

Amerikalik psixolog va kommunikatsiya tadqiqotchisi Albert Mehrabian o'zining mashhur 7-38-55 nazariyasida insonlar o'rtasidagi hissiy muloqotning 7 foizi so'zlar (verbal), 38 foizi paralingvistik (intonatsiya, ohang), va 55 foizi esa tana tili (yuz ifodasi, jestlar) orqali amalga oshishini aniqlagan. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, paralingvistik vositalar nafaqat yordamchi, balki mazmunni ifodalashda asosiy vositalardan biri sifatida ishtirok etadi.

Xulosa. Atmosfera hodisalarini ifodalovchi frazeologizmlar tildagi obrazlilik va ifodaviylikning yorqin namunasidir. Paralingvistik vositalar esa bu birliklarni nutqda jonlantirib, ularning semantik yukini kuchaytiradi. Ushbu uyg'unlik frazeologik birliklarni yanada samarali vositaga aylantiradi – ayniqsa, adabiy, didaktik va kommunikativ sohalarda. Ushbu tadqiqotda frazeologik birliklarning lingvistik imkoniyatlari bilan bir qatorda, paralingvistik boyitilishini ham o'rganishga imkon berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akhmanova, O.S. *Slovar' lingvisticheskikh terminov*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, (1966).
2. Karimov, Z. *O'zbek tilida frazeologik birliklarning obrazlilik xususiyatlari*. Toshkent: TDPU, (2019).
3. Kravchenko, A.V. *Paralingvistika i ee znachenie v rechevom obshchenii*. Vestnik TGU, №4, (2012).

4. Vorkacheva, T.L. *Pragmatika i polisemija v frazeologii*. Moskva: Nauka, (2005).
5. Qahhor, A. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, (1970).
6. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, (2003).
7. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, (1985).
8. Ekman, P. *Emotions Revealed*. New York: Holt Paperbacks, (2003).
9. Qahhor, A. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, (1970).